

Ön-Şamanlık Kültleri¹

Pre - Shamanism Blunt

Çeviri : Doç. Dr. Mustafa SEVER

Önceki tartışma, Şamanizmin aletleri ve içinde samanlığın uygulama ve inancını içeren arkaik elemanlar üzerinde odaklanmıştır. Ket, Evenk, Selkup ve Tofa gibi böylesi boyların samanlık geleneklerinden ortaya çıkan örnekler, yine bu geleneklere dönüş yaparlar. Bu gelenekler şamanlık öncesi kültürler olarak kimliklerini belirleyebilirler. Bu kültürler şamanlık öncesi meydana çıkmış ve gelişmiş olarak gözükmektedirler; ayrıca eski sosyal nizam ve arkaik inançlara ve uygulamalara işaret ederler. Genel olarak bu kültürler, tabii nesnelere ve güçlerin ruhlarını barındıran bir inanca bağlı kalmaktadırlar. Bu kültürler çerçevesinde uygulanan ritüeller, kabileler tarafından özel olarak korunmuş ve sahiplenilmiş ritüellerdir. Gerçekten böylesi kültürler, çekirdek aile veya kabilenin bütünlüğünden daha çok kabilenin birlik düşüncesini takviye etme eğilimi taşırlar. Bu kültürlerde ifade edilen iyeler/ ruhlar, açık biçimde kabilenin anası, toprak ana veya ölüm ve hayatın hayvan anası biçiminde ifadesini bulan bir arkaik inancı göstermekteydiler. Etnografik gelenek içinde sıklıkla elemanların karışmış olduğu görülür. Şamanik topluluklar içinde canın, çocukların koruyucusu kadın hamilerin, çobanın ve ayrıca ayı ve dağ kültürlerinin şamanlık öncesi derecesi daha az veya daha çok uzun ömürlü olmuştur. Güney Sibiryanın ve Moğolistanın Moğol boyları veya Altayın Türk boyları arasında bu kültürler sıklıkla Şamanizm ve Lamaizmin örtüsü ile örtülmüş ve gözden saklanmıştır. Bu topluluklar Ket ve ren geyiğine dayanan Evenkler gibi daha kuzeyde yaşayan boylar arasında kendi arkaik biçimleri içinde daha temiz ve saf halde korunma eğilimi içinde olmuşlardır. Bazı olaylar içinde ve bilhassa şamanlık kültürleri olduğu kadar şamanlık öncesi kültürleri içlerinde barındıran Avrupa'nın step bölgesine daha yakın duran Güney Sibiryalı topluluklar arasında, bazı olaylarda sosyal gerilimi ve cinselliğin anlamlı elemanlarının bu kompleks biçimde birbirinin üzerini örtmesi, bizlere bazı şeylerin gizli olduğunu gösterir. Bu cinsel gerilim, şüphesiz erkek merkezli kabile yapısından uzaklaşan eski politik gücün değişimine dayanan politik yapının yavaş yavaş değiştiğini yansıtmaktadır ve kadın kabile seçkinleri içinde gücün yenilendiğini göstermektedir. Bu kültürler aynı zamanda şa-

¹ Esther JACOBSON, "The Deer Goddess of Ancient Siberia-A Study in the Ecology of Belief" içinde "Pre-Shamanic Cults", E.J.BRILL, Leisen, Newyork, Köln 1993, s. 179-190.

* Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi msever@gazi.edu.tr

manlık öncesi inanç sistemi ile sonunda tamamlanmış şamanlık kültürleri arasındaki gerilimi de gösterir. Şamanlık öncesi kültürlerin üstünün şamanizmin çamuruyla kaplanmış olması cinsel ve sosyal gerilimin böylesi örnekleri etnografik kayıtların her yerinde bulunabilir. Mesela, Sayan-Altay bölgesi toplulukları arasında soyun veya kabilenin özel bir hizmetkârı olarak hizmet veren şamanın davulu, soyun kutsadığı dağdaki ağaçlardan yapılmak zorundadır (Potapov 1958:320-321). Bu gelenekte soyun ve ailenin kimliğini öne çıkartan şamanlık öncesi dağ kültürü ile daha sonraki dönemde ortaya çıkan şamanlık kültürü arasında süregelen bir gerilim hemen gözükabilmektedir. Güney Sibirya'nın dağ kültürü, Sayan-Altay bölgesindeki Türk topluluklarında olduğu gibi bir başka noktadaki Tibetliler, Buryatlar ve Moğollar tarafından da bilinmektedir. Kabile soyunun kimliğini yeniden doğrulayan bir gelenek olarak ifade ettiğimiz dağ kültürü, en kesin biçimde şamanlık öncesi dönemin merkezindeydi. Bu dağ kültürü, hem dağların tepelerindeki ve önemli boğazlardaki taş yığını mezarlar veya ağaçlardan yapılmış mezarlar biçimindeki kült sitelerinin yerleşimini (obaların yerleşimini) hem de dağ iyesinin yeniden onayını içermektedir (Potapov 1946,1958). Avlanma zamanında avcı, bu dağdan geçerken oba halkı tarafından "üstad" diye adlandırılan bu dağa bir parça et veya çay sunar. Her kutsal dağ, özel bir soy veya kabile ile arkadaşlıştır. Dağın, soyun ve anlayışın -ki, dağın kendi koruyucu iyesi vardır- kutsanması, obanın yerleşimini belirlerdi. Asıl duyguda dağın kültürü, yerin kültürünü göstermektedir: Soyun refah içerisinde olması (başarılı avlanma ve zengin otlaklar ile su kaynaklarının güvence altına alınması) dağ iyesine bağlıydı.

Tuva'da şamanlık ve lamaistik elemanlarca kutsanmış dağın ve dağ iyesinin yer değiştirmesi ile tekelleştirilmesi ondokuzuncu asır içinde gerçekleşmişti (Dyankova 1975 a:159-160). Dağ kültürü ve bu kültürün mitolojisi her nasılsa zaman geçtikçe daha geniş sosyal ilişkilere karşıt olarak yansıtılan cinsel gerilimleri de gösterir. "Üstad dağ"ın cinsel kimliği, erkekten dişie değişik hallerde gözükür. Potapov nedense yeniden, son zamanlarda üstad dağın çıplak kadın biçimini aldığı söylenildiğini ileri sürmektedir. Çıplak kadın biçimine girmiş dağ, geceleyin kepeneği içinde olan avcıya yaklaşır ve onunla uyur. Bu karşılaşma, avda avcının başarısını sağlar (Potapov 1946:159). Gücün denenmesi sırasında yaşanan cinsel gerilim, aynı bölgede de anlatılmaktadır; ki bu gerçek, adamların yalnız başına dağ kültürüne sık sık ihtiyaten saklandığını, kadınların ava katılmalarına veya kutsanmış yerlere gitmelerine bile izin verilmediğini, çiftlik hayvanlarının dağın yokuşlarında otlatılmasına izin verilmediğini anlatır (Potapov 1960:213). Kafkasya toplulukları arasından toplanmış kahramanlık destanları içerisindeki anlatımlar tarafından erkek veya kadın gücüyle dağ kültürünün arkadaşlığının yarattığı karışıklığa ve çok zaman cinsel kaynağın karışıklığının dalaletine de imâda bulunmaktadır. Burada bir şey vardır ki o da şudur: Destan kahramanı bir dağın mağarasında doğmuştur veya destan kahramanı ecdâda ait olduğu ileri sürülen dağların mağaralarında koruyucu sığınaklarda bulunmuştur. L. Kyzlasov (1982), böylesi olaylarda mağaranın, dağın ruhunun, kadın atanın koruyuculuğuna ve doğuşuna işaret ettiğine inanmaktadır. Bununla bağlantılı olarak dağdaki inanç, soyun kaynağı ve soyun

geri dönüşünün öldüğü yer olarak geniş sahaya yayılmıştır. Dağ böylece doğuru-
cu bir kaynak gibi anlaşılmıştır. Kafkasya'nın dağ kültürü üzerine yapılan yorumlar
içinde Kyzlasov, kadın "Dağın anası"ndan "Taş baba"ya (kabile topluluğu içinde
hürmete layık yapıların doğuşunun işareti olarak algılanan) özenli/dikkatli bir
kült nakli olarak bağ kurmaktadır.

Sibiryaya ayı kültürü, tarih öncesi devredeki geriye gidişi anlatan ilk tasarruflar ve
kaynakları daha açık biçimde gözler önüne serer. Bu kültür, kadın gücünün derece
derece azalışını yansıtan cinsel gerilim ile aynı zamanda ortaya çıkan şamanlık ge-
lenekleri ve cennet bağlantılı kültürlere yönelimi birbirine bağlamıştır. Evenk, ayıyı
bir kültür kahramanı olarak mütalaa eder (bu kültür kahramanı ayı ise, koşulan
ren geyiği ve derileri tabaklama bilgisi ve derileri kazımaya mahsus aletler ile taşlar
olarak algılanan ilkel araçları ihtiva eden, araçların ve ateşin insanlarca anlaşılma-
sından ortaya çıkmaktadır). Bu ayı kahraman, aletleri ve bilgiyi kabileye bir bütün
olarak vermedi, ama çoklukla bir kadına bu bilgi ve aletleri verdi. Ayının hedi-
yelerinin yapısı, görünüşte ren geyiğinin kullanılması için gerekli aletlerin daha
sonraki kazanıma ve neolitik döneme geri dönüşü işaret eden Evenk ayı kültürünün
eskiliğine derin imâda bulunmaktadır. Aynı zamanda bu kültür kahramanının
bilgisini bir kadına vermesi gerçeği, dişi giysileri giydirilmiş tabii dünya üzerindeki
denetimi anlatan arkaik anlayışın daha fazla yaşadığını gösterir.

Ket ve Evenk, ayının aynı bir insan gibi konuşma ve düşünme kabiliyetine sahip
olduğuna inanmaktaydı. Gerçekten Ketler ruhun varlığını yalnız onlar tarafından
bir "yıldız" olarak algılanan aylara ve insanlara dayandırırılar (Alekseyenko 1960:
91). Ketler, düşünme kabiliyetini yalnızca insanlar, aylar ve şer Khosedam'a atfe-
derler (Alekseyenko 1977). Kimsesiz bir ayı bulunduğunda, bu ayı ormana salive-
rilebilecek bir yaşa gelinceye kadar ailenin bir ferdi olarak beslenir, büyütülür, giy-
dirilir, süslenir ve gezmelere götürülür (Alekseyenko 1960: 92-93). Hem Ket hem de
Evenkler arasında olduğu kadar öteki bağlantılı topluluklar arasında bu oluşum sayı-
sız icapları birisinin ayıya nasıl hitap edeceği, bir ayıyı nasıl avlayacağı ve ayının
ininden nasıl çıkartılacağı, ayının ruhunun nasıl yatıştırılması gerektiği konusu
ve ayının yeniden doğması için özellikle seçilmiş ağacın üstündeki kemiklerin ve
kafatasının nasıl gömüleceğinin belirlenmesi hakkında bilgilendirmeler için sayı-
sız icapların varlığı ortaya çıkmaktadır (Vasilevich 1971; 160). Bu ritüellerin tümü
bize insan ve ayı merkezli anlayışın karıştığını gösterir. Bu ritüeller ayı kültürünün
hem Ketler hem de Evenklerin dağlık bölgeye -ki bu bölge, Sayan-Altay bölgesidir.
Ketler ve Evenkler, Onbaykal/Transbaykal gölü çevresini ifade eder- yerleştikleri
zamana imâda bulunur. Dağlık bölgede yapılan bu yerleşimin eski izleri, bize ayı
kültürünün merkezinin bronz çağı veya daha önceki çağlara doğru yayıldığını gös-
terir.

İnsan ve ayı soyunun ilişkilerinin anlatıldığı temaların karışıklığı içinde ayı
kültürünün eski temellerinin öteki izleri yakalanır. Bu izler aylar ve kadınlar arasın-
daki evliliği, ayı ve kızların evliliğinden kahramanların doğuşunu ve ayrıca bu do-
ğum sonucunda genç annenin insan ve ayı olmak üzere ikiz bebek sahibi olmasını

rivayet eden mitleri de ihtiva eder (Vasilevich 1971, Anisimov 1958: 129-131). Kız ve ayının bu birlikteliğinde ayı ile tezat içinde olan bu birliktelikten bir oğlan çocuğu doğarken ayı ve kız arasındaki kaçınılmaz birliktelik içinde bir boyun merkezindeki fikirler, telakkiler, ki bunlar totemik telakkilerdir, hafifçe parlayıp sönüvermektedir. Ayı ve kız arasındaki bu özel ilişki Evenklerin, Orocheylerin, Ul'cheylerin, Nanayların hem masallarında hem de mitlerinde olduğu kadar, çocuklarını büyüt-tüğünde ayıya dönüştüğü söylenen kadının yaşadığı bölge olan Evenklerin Amur bölgesinde de ispat edilebilir (Vasilevich 1971).

Sibiryaya ayı kültü, şamanizm öncesine kadar geri giden eski gelenekleri açık biçimde yansıtır. Sibiryaya ayı kültürünün Sibiryaya bölgesindeki dağlık avlanma bölgelerinde evlere, nehirlere, uçurumlara, dik kayalara ve mağaralara gönderme yapan kaynaklar içinde kabile odaklı totemik anlayışların olduğu kadar, ayı ve kız ilişkilerini anlatan derinlerde kök salmış iki değerlilik parlayıp sönüvermektedir. Ayının aslı işlevi ve tabiatını anlatan Ket anlayışları hakkındaki değişimler içinde, tarihî gelişme devrelerinin tabakalanmasına imâda bulunulur. Daha eski devreler arasında kadın ve ayının aslı birliği ve kadının ikili hayvan olarak bir ayı duygusu taşınması yansıtılmaktadır. Aynı zamanda ayının korkaklığı (şüphesiz ayının bir orman hayvanı olarak bilinen gücü) ve onun kaynak olarak rolü ve vahşi, yok edici kapasitesinin yankıları olarak Ketlerin yeniden doğuşun katalizörü olarak bilinen yaşayan ruhları yiyen Khosedam'a atfedilen ayı... Bu yapı, yaşayan ruhları yok ettiği söylenen dev Elk annesine Evenklerce atfedilen ikili işlevle paralellik gösterir.

Hem dağ hem de ayı kültürlerinde cisimleşmiş eski arkaik gelenekler günümüzde süregelmekte olduğu bilinen anlatımlarla birleştirilmiştir. Bu anlatımlar, sosyal düzenin yavaş değişmesi içinde ortaya çıkan hayatın eski gerilimleri ile birbirine bağlanmıştır. Bizleri şamanlık öncesi geleneğe geri götüren daha açık bilgiler, bir dereceye kadar ev halkının ve bu yüzyıla kadar gerçekten süregeldiği söylenen bütün Sibiryalı topluluklar arasında da bulunabilen klan kültürlerinin geleneği içinde korunmaktadır. Birkaç istisna dışında gerçekte işlevleri koruyuculuk ve doğurganlık olan dişi ruhlardan merkezileşmiştir. Bu dişi merkezilik ve bu dişi merkeziliğin arkaik anlatımları, bilhassa Ket geleneklerinde daha açık biçimde yansıtılmaktadır. Ketler arasında olduğu kadar pek çok öteki Sibiryalı halklar arasında da tabii dünyanın elemanları (yeryüzü, güneş, ay, su ve daha başkaları) dişi/kadın olarak şahıslandırılmıştır. Bu dişi/kadın şahıslandırma, dünyanın bütün mahlûkları ile bağlantılı "Yeryüzü Anası" olarak bilinen yeryüzünün en önde gelen kavramı içinde gözükmektedir. Burada gizlenen yeryüzü ile hiç bir bağlantısı olmayan ölüm anlayışıdır. Mesela insan hayatı ve ölümü Yeryüzü Anasından eşit biçimde zuhûr eder (Alekseyenko 1977: 30). Bu kavram, Yeryüzü Anası tarafından korunulduğu bilinen şamanın yer aldığı Ketlerin şamanlık kültürü içerisinde saklı durumdadır. Yeryüzü bazen bizleri avın başarısını güvence altına alan ayının (ayının karısının anası/ayı kadının anası) ve yaşayan tüm canlıların anası olarak bilinen Kaigus'a yönlendirmektedir. Ketlerin efsanevi gelenekleri içinde güneş olmasına rağmen bu güneş, büyük tanrı Es ile Ketlerce kadın biçiminde şahıslandırılan güneşin, Ketlerin günlük hayatı ile ve Doğu ve Güneyden gelen

samimiyet ve yenilenmenin var olduğu bölgelerle bağlantılıydı (Alekseyenko 1977: 32). Bu emirler, öğütler, yönelimler olumlu ve temiz mütalaa edilmekteydi. Bunlar, yerleşim ve fezaya ait ritüellerin organizasyonundan bir çocuğun doğumu gibi doğuya ait olaylara kadar bütün bir hayatı düzenlerler. Cennetin tanrısı Es'in kutsanmış ağacının ve onun dallarının doğudan doğuşu, yeniden doğmayı bekleyen hayvanların kemiklerinde yer verilir, güneşin önemi, şamanlık ayininde yansıtılır. Şamanın ruhunun korunması ve şamanın transi/esrimesi ve yolculuğu sırasında kullandığı yedi yolun birisinin sonunda karşılaşılan durum (belki de gökkuşağından söz edilmekte; çünkü gökkuşağı yedi renktedir) güneşte görülmektedir. Ay bile dişi olarak (Kuzey kutbu yıldızı, yıldızların anası, Venüs olarak) düşünülmekteydi (Alekseyenko 1977: 33-34). Böylece bu yolla hayat, ölüm ve kâinatın büyük semavî işaretlerinin, emirlerinin/yönelimlerinin bir dişi karakterinin bütün veya parçası içinde bulundurulmaktadır.

Aynı yolla tabii dünyanın daha yakınındaki elemanlar, dışının görüngüleri vasıtasıyla değiştirilmekteydi. Ketler, su kaynaklarını anne görünümüyle dişi ruhlar olarak, Ulemam olarak (Ul: su; Mam: Anne) şahıslatmışlardı. Bu nehirlerin en önemlisi olan, anne veya büyük anne olarak bilinen Yenisey ırmağı, bütün ırmak kollarından daha az su taşımaya rağmen yine de bir büyük anneydi, ağaçlar da dişi olarak kabul edilirdi. Ağaçlar, yeryüzü ve cennetin birleştiği anlamda hayatın kaynakları olarak büyük saygı görürdü. Es ile cennet ağacının birleştirilmesine rağmen, ağaç kendi kendine bir dişi olarak düşünülürdü. Dünyanın korkulu elemanları (Kuzey, adalar, uçurumlar, dik kayalar, nehrin hızlı akan yerleri, anafolar, kısaca Ketlerin günlük hayatlarında korktukları bütün her şey) gerçek bir saygı içinde kabul edilen dişiydi; ama bunlar kötü Khosedam'la arkadaşlıklar (Alekseyenko 1977: 36-44). Dünyanın değişimindeki olumluluk ve olumsuzluklar böylece bir dişi görünümünde birbirine bağlanıyordu.

Ketler arasında Kaigus'un dikkate değer kabiliyetlerinin olduğu konusunda bir inanç bulunmaktaydı. Bir taraftan Kaigus, sincap ve samur gibi kürkü olan hayvanların annesi, bir başka deyişle dişi bir örnekti. Bu form içinde Kaigus hem hayvan hem de insan formuna girebilen bir kabiliyete sahipti. Kadın formundaki Kaigus'un avcılarla buluşup onlarla kepeneklerinde çiftleştiği ve bu suretle de avcılarının başarılarını garanti ettiği söylenildi. Diğer taraftan Kaigus, ormandaki hayvanlar üzerinde hâkimiyet kurmuş bir ayıydı. Bu ikili yapı içinde insan ile ayı arasındaki derin bağlantının (bu iç/derin bağlantı, avlanmanın başarısı için gerçekten önemli görülmektedir) içinde katı bir inancın saklı olduğunu Alekseyenko işaret etmektedir (1977: 44). Kaigus hakkındaki inanç, kendi kendine birisinin nasıl avlandığına ilişkin sıkı kuralları yaratarak yayıldı. Bu kurallar şöyle sıralanabilir: Gerekli olandan daha fazlasını almamak, gereksiz acı vermemek ve hayvanın yeniden dünyaya gelmesini garanti edecek ritüellere dikkat etmek. Bundan başka, eğer avcının karısı, eğer aylık temizlik ayinlerine dikkat etmediyse, avcı, Kaigus'unu kaybedebilirdi. Dağ kültü içinde rastlanan bu gibi daha pek çok inançlar gibi bu son inanç, ayı kültürünün dişi görünümü altında yatan ile kültürün baskın erkek gelişimi arasında var olan derin gerilimi maskeler gibi görünmektedir. Bununla beraber

burada ve ayı kültü içinde bir baştan bir başa tabiat ve gücün ikili bir biçimi gibi dışının taslakları zuhur eder. O (dişi/kadın) hem “anne, hayvan” hem de “hayvanların annesi”dir. Tam tersine avcı, bir ayı vurduğunda, bu avının göreceli olarak yeniden birisinin içinde dünyaya geleceğine inanılmaktaydı (Anuchin 1914:12,13).

Ev halkının canlarını/ruhlarını korumaya yönelik Ket tavrı, daha az anlamlıydı. Aşırı ve mantıksız derecede sevilen bu dişi, oyuncak bebekler formu içinde temsil edilen bu ruhlar/canlar dişi sayılmaktaydı, ama onlar erkek çizgisi ile aşağıya doğru geçmekteydiler (Anuchin 1914, Alekseyenko 1967: 71-77). Bu koruyucu ruhlar, böylece kadın/dişi orijinlere bağlılığı yansıtırken de kabile soyunu yeniden doğrulamaktadır. Şamanlık öncesi var olduğu bilinen bu geleneklerin, bu kültürlerin bağımsızlığı, şamanlık uygulamalarından ayrılmaları ile ifade edilmektedir (Alekseyenko 1977: 57).

Ev halkını kötü ruhlardan koruyanların arasında en önde geleni “Ateş Ana/Bokam” idi. Ev halkı fertleri, yemeklerini yedikleri zaman ateşe küçük et veya çay parçaları atarak ateşi beslerler ve ateşle sanki büyükanneymiş gibi konuşulurdu. Ordugah taşındığında ateş, yeni ordugahın sitesinde aile fertlerine yeniden dağıtılmak için özel bir kutu içinde dikkatlice taşınıyordu. Ateşi yeniden dağıtma durumu ile karşılaşıldığında ateş tekrar ev halkına samimiyet, ışık ve yiyecek taşıyan ve evin refahını anlatan simge oluyordu. Ateşin Ketlerce güzel bir kadın olarak şahıslanması alışıldık bir durum değildi. Ateşe Altaylılar, Shorlar, Khantyler, Mansiler, Evenkler ve Nganasanlılar arasında olduğu kadar öteki Sibiryalı topluluklar arasında dişi bir şahsiyet verilirdi (Alekseyenko 1971: 264-265; Dyrenkova 1927, Tokarev 1961). Canı/ruhu koruyan Ket Alel’leri (Alal, Alel, Bam bam) şamanlık öncesi geleneğin en son olarak hayatta kalan anlamlı birer örnekleridir. Alel’ler sedir ağacının parçalarının boyanması ve oyulması ile yapılmışlardır (Anuchin 1914: 86-89). Alel’ler boncuk ve bakırla süslenmiş ve kürk giysiler giydirilmiş olurlardı. Bazen bütün yüzü bakır bir tabakayla veya gümüş paraların eski parçaları dövülüp insan yüzüne uygun hâle getirilmiş biçimiyle kaplanırdı. Son zamanlarda Alel’ler ev işleri yaparken giyilmeye başlandı. Alel’lerin çocukların uyuduğu zamanlarda çocuklara bakmak ve onları okşamak, sevmek için kullanılacak özel birer koruyucu olduklarına inanılmaya başlandı. Bunlar fal bakmak amacıyla da kullanıldı: Havaya atıldıklarında eğer yerde yüzü tura gelirse sorunun cevabı olumludur anlamına geliyordu (Alekseyenko 1971: 269).

Alel’ler iyelerin ve dişi ruhların içindeki koruyucu gücün kuşatıldığını anlatan eski geleneğin belki de son kelimeleriydi. Şahsa ait ve cansız bir nesne olarak Alel, ateş ananın gücünü azaltıcı olarak gözükür. Herhangi biri kendisini güçlü biçimde geçmişine götüren kült bağlarının içinde idrak eder. Birisi Khosedam ve Tomam’ın ikiliği vasıtasıyla sahiplendiği güçlere geri sıçrama yapar. Bu figürlerden aşağıda tam olarak söz edilecektir. Öncelikle şu söylenebilir: Khosedam ve Tomam, bu büyük varlıklar ve Khosedam’m erkek iyeler ve erkek kahramanlara karşı bitmek bilmez savaşı eskiye ve belki de geyik kuşlar ve sonunda hayat ve ölümün kaynağı olarak bilinen dişi bir karakter içindeki birleşik kaynağa işaret eder. Ket kainatının

basamakları -ki bu basamaklar kutupluluk içinde düzenlenmiştir- daha uzakta bizlere derece derece ferdî iyenin yanlısını zaman geçtikçe işlevini ve bu işlevlerin yeniden yerleşmesini ve iyelerin, ruhların, kahramanların ve şamanların daha mükemmelleşmiş güçlerini imâ ve ihtar suretiyle bildirir. Efsanevî işleyiş ve korkunun katalizör olarak işlevselliğinin yer aldığı böylesi bir kültürel değişim modeli, eski dişi kaynağın aslını arayıp buldu. Ki bu dişi kaynak, Ket geleneği içindeki ferdin ve ailenin refahı ve tabii varlıklarla arkadaşlık kurmuş bu ruhların çok kuvvetli bir dişi karakteri olarak mütalaa edildiğinde yeniden doğrulanır. Gerçekten Ket kâinatında bazı Sibiryaya topluluklarınıninki gibi dişi merkezli inancın izleri paleolitik dönem kadar eski kökleri olan ana kültü ile baştan sona kadar bağlı/ilişkili gözüktür (Nahodil 1968, Alekseyenko 1977).

Tabii dünya ile bağlantılı Ket kültürleri yer ana tapınımı içinde kökleşmiştir. Bu tapınımında gerçekten her zaman karşı karşıya gelinen dişi ruhlar hakkındaki daha özel kültürler günümüze intikal etmişlerdir. Bu kültürler dünyaya soylu bir dişi ruhun hayat verdiğini ifade ederler, ama bu ruh ölümün kaynağı olarak da bilinmektedir. Bu dişi merkezli kültürler, şamanlık kültürünün daha büyük görünümü biçimindedir ve erkek tanrı Es üzerinde merkezleşmiş cennet kültürünün varolduğunu gösterirler. Es, Ketler arasında varlığına devam ederken hayat ve ölüm hakkındaki inançlar, daha sıkı biçimde Tornam ve Khosedam tarafından temsil edilen dişi güçler içine yerleşmiştir. Benzer biçimde güneş, cennet ve Es ile bağlılık kurmasına rağmen, ay ve kuzey kutup yıldızı, dişi bir figür biçiminde şahsileştirilmiştir.

Can/ruh inancı Sibiryaya halkları arasında tek değildi. Evenkler arasında can/ruh ve ateş kültürleri ve bunlarla bağlantılı ata kültürleri dışının üzerinde odaklanmıştı ve eskilerden modern döneme kadar hürmete layık bir sosyal düzen olarak bilinirdi. Ailenin koruyucusu, baba tarafından ailenin kaynağı olarak düşünülmüş atalar üzerinde merkezilendirilmiştir. Bu kültür soydan soya erkek olanların en büyüğünün çocuğu vasıtasıyla veya ölüm sebebiyle kan bağı olan en yakın akrabalar ile nesilden nesile devredilirdi (Anisimov 1958: 92). Aile içinde en yaşlı erkeğin imtiyazı, kültür sembollerine hürmet göstererek kültürü korumaktı. Ailenin erkek üyelerince korunmakta olan ve referansları karışık olan benzeri kültürler, öteki Sibiryalı toplulukların kendine has örnekleridir. Anisimov, Shternber'in Coldi (Nanay) ata kültürü hakkındaki gözlemine müracaat etmektedir: "Hemen hemen her ev büyük, ağaçtan bir örnektir; bazan bir, bazan iki erkek ve dişi -dzhuolin- büyük kutulu bir insan biçiminde. Erkek olsa bile, hemen hemen her dzhuolin, kadın memeleriyle temsil edilmekte. Orijinal dzhuolinler, ailenin atası olarak düşünülmekte ve yalnızca zamanın yolculuğu ile kadının durumunun değişmesi ile dzhuolin, geleneği yok edecek korkuyu taşımayan kadınlar olarak orijinal görünümü içinde biçim olarak temsil görevleri sürüp gitmektedir." (Anisimov 1958: 99).

Anisimov, hürmete layık ata aile kültürünün tabiatı ile aile ateşinin kültüründen daha önemli olan ana merkezli kültür arasında kendine has tezatlıkların ortaya çıkarıldığı böylesi karışıklıkların Evenkler arasında nasıl olduğunu ısrarla söylemiştir. Bu kültür içinde aile ateşine "büyükanne" olarak hitap edilir. (Ki bu büyükanne çadırı,

ailenin canı ve aileyi ve kabileyi koruyan ruh olarak bilinmektedir. Büyükanenin önemi, kabilenin taşınması sırasında aile ateşinin kaldırılmasını anlatan ritüeller içinde ve ren geyiği sürüsünün toplanması ve kömürlerin taşınması biçiminde gözüktür. Her iki durumda da o kültü koruyan ve koruyucu ritüellerden etkilenmeyen hane halkının hanımıdır. Ailenin hanımı, kor halindeki kömürleri yeni yerleşim yerine taşıyan, paylaştıran ve ateşi kabile ve kabile hayvanları arasında ruhî bir bağ ve yeniden doğrulama uygulamaları olarak ren geyiği sürüsüne taşıyan kişidir. Aile ateşinin önemi, birisi onu ailenin annesi ve aileyi koruyan yeni yerleşim yeri olduğuna inandığında ve bunu fark ettiğinde daha açık, daha berrak bir hâle gelir. Bu, ruhlar diyarından halkın yaşadığı topraklara ruhun geçtiği bir geçit olarak işaretlenir. Ruhlar diyarından geliş ve geçiş (Çadır bacasının vasıtasıyla) ruhun doğması için kadının rahminde rahat edeceği bir yer bulur. Ateş, başka kelimelerle söylersek, bu dünyadan gelecek dünyaya geçişin mekanı ve (Anisimov 1958: 94) doğuş için mecaz olmaktır. Aile ateşi, kabileyeye ait olmayan başka kişilere verilmez, Anisimov'a göre bir saygı olarak aile ateşi kültü, ailenin birlik ve bölünmezliğini ve ev halkının kimliğini tekrardan doğrular. Kabilenin üyeleri, "bir ateşin, bir canın halkıdır" (Anisimov 1958: 97). Bu, ailenin dışı olanları arasındaki kült ilişkilerinde fark edilir biçimde, ailenin atalarının akrabalık kültüründen daha eski görünmektedir. Anisimov, genel yerleşim yerine, çadır ateşine ve çadırın kurulduğu mekana, Evenk döneminde yaşanıldığı şekle atıfta bulunarak şunları söylemektedir: "Bu durumda aile ateşinin yeri ile yerleşim yeri, aynı anlamı taşır." (Anisimov 1958: 97). Bundan aile ateşinin ruhu, kabilenin, çadırın ve ailenin hanımı gibi sosyal düzenlemenin yansımalarının anaerkil yansımalar olduğu sonucu çıkar. Yerleşim mekanının ateşinin hanımı çevresinde dönüp duran ritüeller ve inançların tümü, yeniden doğuş ve korunma kavramlarını muhtevindir. Sürü ve ailenin devamlılığına bağlı bu ilişkilerin içinde onlar, koruyucu ve soyu sürdürücüdür.

Ev ateşi kültürünün bu değişik ve türlü görünüşleri içinde ölünün ruhları ile bağlantılı incelleme işlenmiş şamanlık ritüelleri ve erkekler tarafından korunmakta olan atalar kültü arasında keskin bir zıtlık durmaktadır. Bu ritüeller içinde ölünün ruhları, yaşanan topraklardan yaşayanları ayrılmaya zorladığı için potansiyel olarak zararlı ve kinli varlıklar olarak algılanmaktadır. Hayat ve ölüm arasında süregelen gerilim ve kavga, şamanlık ayinlerinde yansıtılır. Diğer taraftan ev ateşi ile ilgili ritüellerde, sabit, ahenkli ve iki dünya arasındaki devamlılığı yansıtan "ait olma" yaşanmaktadır. Evin hanımı, geyik sürüsü ve kabilenin yeri ile ortaklık kurmuştur. Bu yönüyle (bu ortaklıkla) o, hayvanların ve avlanmanın iyisi Evenkli hanım ile benzer (Bugady Enintyn) şekilde vahşi bir geyik olarak temsil edilir. Evin hanımı, soyun refahının kaynağıdır. Şamanlık ritüellerindeki ölünün ve ataların antropomorfik görünümüne karşıt olarak Evenk kültürünün görünümündeki zoomorfik hanımlar, sosyal bir düzen ifade eden anaerkil kültürün ve ev ateşi kültürünün daha büyük bir eskilik taşıdığını yeniden doğrular.

Bu bilgi alış verişi, Evenk ve Ketlerin bu iki Sibiryalı halkı arasında sürekli olarak yeniden yapılmaktadır. Bu, kazara olmuş bir bilgi alış verişi değildir. Pek çok Sibiryalı topluluklar arasındaki şamanın işlevi, tabiat ve ferdi gücün dönüşümü,

hayat ağacı ve hayvan anne konularındaki sembolik sistemlerin farklı olmasına rağmen Evenkler ve Ketler bu bilgi alış verişine en ilgili olan topluluklardır. Öteki Sibiryalı veya Orta Asyalı topluluklardan ve onların atalarından daha açık biçimde, ilk göçebeler ve onların Sibiryalı akrabaları ve atalarıyla muhtemel bir kimliğe ulaşan eski izler bulunabilir. Onların şamanlık ve şamanlık öncesi geleneklerinin görünümüne ilişkin önceden pek çok imâlarda bulunmuştum. Şimdi, daha eski Sibirya'ya ait sembolik sistemlerin üzerinde yapılacak çalışmalar daha zengin ve yeni veriler ortaya koysa bile Evenk ve Ketlerin efsanevi geleneklerine yeniden bir göz gezdirmek faydalı olacaktır.

Kaynakça :

ALEKSEYENKO, Ye. A. 1960, "Kul't medvedya u ketov" (Ket bear cult). SE 4:94-104.1967, Kety (The Ket). Leningrad: Nauka.

1971, "Domashniye pokroviteli u ketov" (Protective household dieties among the Ket). Sb. MAE. XXVII (Religioznyye predstavleniya i obryad narodov Sibiri) (Religious conceptions and rituals among Siberian peoples): 263-274.

1977, "Kul'ty u ketov" (Ket cults). Sb. MAE XXXIII (Pamyatniki kul'tury narodov Sibiri i Severa) (Cultural monuments of the peoples of Siberia and the North): 29-65.

ANİSİMOV, A.F. 1958, Religiya Evenkov v İstorika-Geneticheskom İzuchenii i Problemy Proiskhozhdeniya Pervobytnykn Verovaniy (Evenk religion from the perspective of history and origins and the problem of the source of primitive belief) Moscow-Leningrad; AN

ANUCHİN, V.,I. 1914, "Shamanstvu u yeniseyskiikh ostyakov" (Shamanism among the Yenisey Ostyak). Sb. MAE 2, no. 2: 1-90

DYANKOVA, V. P. 1975a"Kul'tovyye sooruzheniya tuvintsev" (Tuvanian cult structures). İn Poleyvyie issledovaniya İnstituta Etnografii 1974 g. (Field work of tha Ethnographic İnstitute, 1974). 157-164. Moscow:Nauka.

KYZLASOV, L. I. 1982, "Gora-praroditel'nitsa v fol'klöre khakassov" (The mountain ancestor in Khakass folklore). SE 2:83-92.

NAHODİL, O. 1968, "Mother cult in Siberia" İn Popular Beliefs and Folklore Tradition in Siberia edited by V. Dioszegi, 459-477. Bloomington, İndiana:and The Hauge, The Netherland:Mouton and Co.

POTAPOV, L.P. 1946, "Kul't gor na Altaye" (The Altayic mountain cult). SE 2:145-160.

1958, "K izucheniyu shamanzima u narodov Sayan-Altayskogo nagor ya" (Contribution to the study of shamanism among the Sayan-Altay peoples). İn Filologiya i istoriya mongol'skikh narodov (Philology and history of the Mongolian peoples). 314-322. Moscow An.

1960, Materialy po etnografii tuvintsev rayonov Mongun-Taygi i Kora-Kholya" (Materials on Tuvanian ethnography of Mongun-Tayga and Kora-Khol2 regions). İn Trudy Tuvinsky kompleksnoy arkheologo-etnograficheskoy ekspeditsii (Report of the archeological-etnographic expedition in Tuva region), 171-237. Moscow-Leningrad:AN

TOKAREV, S.A. 1961, "K voprosu o znachenii zhenskikh izobrazheniy epokhi paleolita" (Contribution to the question of the meaning of the female image from the Paleolithic era). SA ' : 12-20.

VASİLEVİCH, G. M.1971, "O kul'te medvedya u evenkov" (Regarding the Evenk bear cult) MAE 2: XXVIII: 151-169.